

Литвинчук І.Л.,
к.е.н., асистент кафедри економічної теорії
Житомирський національний агроєкологічний університет

ВЛАСНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЕКОНОМІКО-СОЦІАЛЬНА ДИЛЕМА

Постановка проблеми. Власності відводиться центральне місце в економічній системі, зокрема, вона визначає соціальну структуру суспільства, зумовлює специфіку управління економічними процесами, встановлює характер використання та споживання створеного у процесі виробництва продукту. Тим не менше, категорія власності до цього часу залишається одним із найбільш складних і суперечливих понять в економічній теорії, що вимагає подальших досліджень еволюції гносеологічних і методологічних поглядів на її роль у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження власності висвітлюють її з протилежних позицій, що проявляється в економічному, юридичному, соціологічному та інших підходах. Використовуючи основні ідеї марксизму, соціал-демократична думка заходу обґрунтовує доцільність «суспільної власності у межах змішаної економіки»: власність починає трактуватися переважно як юридична категорія. Збагачення досліджень соціологічними методами й інтегрованими підходами щодо аналізу господарських систем, допомогли новій інституціональній економіці (Д. Норт) розглядати поведінку економічних суб'єктів в умовах асиметричності інформації, залежності між вибором структури управління та отриманням знань. Неоінституціональна економіка розвиває теорію власності методами маржинального аналізу, теорії ігор, у декількох напрямках. Так, з погляду представників теорії прав власності (М. Фрідмен, Дж. Ситглер, Г. Беккер, Р. Коуз) власність є відносинами між людьми з приводу використання рідкісних благ; відносини власності є санкціонованими суспільством (через закони, традиції, звичаї); права власності мають поведінкове значення; об'єкти власності тяжіють від матеріальних до безтілесних об'єктів (невідчужуваних особистих свобод). Роботи прихильників еволюційної економіки (С. Вінтера, О. Уільямсона) базуються переважно на синергетичному підході, природничо-наукових методах. Дослідження виокремлюють створення «інформаційного суспільства», появу інформаційної індустрії. Технологічна парадигма сформувалася на основі еволюційного та функціонального методів, її найвидатніші представники (Л. Соете, Б. Верспаген, К. Переса, Б. Йонсон) розглядають поняття «технологія» як засіб і форму знань [1]. Різноманіття наукових праць за відповідною тематикою віддзеркалює відсутність монолітної основи у теорії власності і доводить, що феномен власності до цього часу залишається недостатньо вивченим.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення концептуальних положень, що стосуються відносин власності. Об'єкт дослідження – процес трансформації наукових поглядів на зміст та структуру власності. Предмет дослідження – теоретико-методологічні, методичні і прикладні аспекти відносин власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність знайти пояснення феномену власності як економічної категорії генерувала протягом існування людства активні теоретичні пошуки науковців, результати яких дозволили сформулювати класичну концепцію, відповідно до якої власність являла собою, в загальному розумінні, відносини між людьми, де праву власника речі протистояв обов'язок всіх і кожного утримуватися від впливу на річ [2]. Універсальне тлумачення такого права визначалось за допомогою укладання своєрідного переліку правомочностей власника. З часів римського права трьома основними правочинностями (так звана тріада власності) були володіння, користування і розпорядження. Англійський дослідник А. Оноре запропонував визначення права власності, до складу якого входили 11 правочинностей [3]. Таким чином, класична доктрина власності, яка сформувалась до початку ХХІ століття, будувалась на двох принципах: перший – власником є суб'єкт, який має права володіння, користування, управління та права на дохід і відчуження об'єкта власності; другий – ознаками власності є суспільні відносини щодо гарантії від експропріації, право передавати річ та безстроково нею користуватися, можливість використовувати річ для сплати боргу, а також заборона використовувати річ на шкоду іншим.

Кінець ХХ століття ознаменувався появою нових актуальних трендів розвитку економічної науки, які змусили по-іншому поглянути на ряд процесів та явищ в суспільстві та дозволили сконцентрувати увагу на розширенні масштабів економічних досліджень в неекономічних науках. Підвищення ролі видів діяльності, пов'язаних з виробництвом інформаційних продуктів і послуг та переносом транзакцій в електронний вигляд, обумовило розвиток теорії інформаційної економіки [4]. Теорія викликала ще більшу зацікавленість завдяки появі нових моделей економічного зростання Р. Солоу, Дж. Хікса з ендогенним (генерованим із середини системи) технологічним прогресом, які відзначалися запровадженням у виробничу функцію в тій чи іншій формі додаткової змінної – інтелектуального капіталу.

Технологічна революція та становлення постіндустріальної структури виробництва спричинили зародження принципово нових процесів у відносинах власності. Домінуючим об'єктом власності стає інтелектуальний продукт, який втілює в собі переважно витрати інтелектуальної робочої сили. Остання, на відміну від праці, що використовується у традиційних галузях економіки, поступово втрачає здатність відчуження від свого власника. Інтелектуальна власність являє собою закріплені законом права на результати інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах. Підкреслимо, що під інтелектуальною власністю розуміють не результат інтелектуальної діяльності людини як такий, а право на цей результат, що зумовлює ряд важливих наслідків [5]: 1) Об'єкти інтелектуальної власності – це не речі як предмети матеріального світу, а ідеї, символи, образи, думки, гіпотези тощо, виражені в об'єктивній формі – втілені в матеріальних носіях. З погляду на це, об'єкти інтелектуальної власності можливо тиражувати, тобто багаторазово втілювати в матеріальні об'єкти. 2) Автору об'єкта інтелектуальної власності належить два види прав: майнові права та особисті немайнові права. Майнові права можуть передаватися іншим особам, немайнові права відчуженню не підлягають. 3) Майнове право інтелектуальної власності є строковим, тобто воно припиняється з перебігом певного терміну, після чого об'єкт інтелектуальної власності стає суспільним надбанням. Особисті немайнові права інтелектуальної власності є чинними безстроково. 4) Право інтелектуальної власності виникає, як правило, тільки після державної реєстрації результату творчої діяльності у відповідних державних органах.

З огляду на зазначені відмінності, для об'єктів інтелектуальної власності не діє принцип «користуватися річчю одночасно може тільки одна особа, оскільки використання даної речі ще кимось автоматично наносить власнику збиток». Право інтелектуальної власності, на відміну від майнового прав, описується нетривіальною математикою, тому спроба закріплювати це право за одним конкретним власником інтуїтивно сприймається як така, що суперечить природі. Як наслідок, в сучасних умовах виникає конфлікт між інтересами творця-власника та суспільства в цілому.

Закріплення права інтелектуальної власності стало однією з причин того, що технологічна революція перетворюється із шляху до свободи – на шлях до рабства. У 2012 році на лобювання інтересів у сфері захисту інтелектуальної власності соціальна мережа Facebook витратила \$960 000, Apple – \$470 000, Google – \$390 000 [6]. Якщо проаналізувати всю законодавчу базу, генеровану людиною по сьогоднішній день, то можна дійти висновку, що основною метою авторського права та інтелектуальної власності є забезпечення монополії на результат творчої діяльності. Копірайт (copyright – право на відтворення) захищає твори незалежно від того, де і коли вони були опубліковані і чи були опубліковані взагалі, а також незалежно від того, чи були зареєстровані права автора на твір. Індустрія копірайту відіграє колосальну роль в економіці. За оцінками Міністерства торгівлі США, галузі економіки країни, які захищають права на свої вироби за допомогою копірайту, забезпечують 5 % валового внутрішнього продукту Сполучених Штатів і приносять більше виручки за рахунок продажів за межами США, ніж сільське господарство, автомобіле- і авіабудування. За останні 40 років Конгрес США продовжував терміни дії копірайту 11 разів [7]. Це означає, що величезні масиви інформації залишаються недоступними для суспільства. Фактично, сьогодні жоден автор не може бути впевнений у тому, що його твір не може бути визнано плагіатом. Причина такого становища полягає в тривалих термінах дії копірайту. Єдиним справді вільним простором, де закони щодо захисту копірайта поки не діють повною мірою, є Інтернет. Однак, ера тотальної свободи у всесвітній мережі поступово завершується.

Альтернативою копірайту став неформальний рух копілефт (copyleft, copу – примірник, копія; left – ліво, лівий) – концепція і практика використання законів авторського права для забезпечення неможливості обмежити будь-якій людині право використовувати, змінювати та розповсюджувати вихідний твір і твори, похідні від нього [8]. На противагу традиційному підходу до авторського права, за якого обмежується свобода копіювання творів, копілефт прагне використовувати закони про авторське право для розширення прав і свобод людей. З точки зору апологетів копілефт, автори, які захищають права на свій твір, можуть цілком компенсувати свої трудовитрати за десяток років. На думку прихильників руху прагнення монополістів максимально довго зберігати контроль за правом використання твору з матеріальної точки зору є цілком зрозумілим, але від цього страждає все людство.

У 1998 році громадський діяч Л. Лессиг почав подорожувати по університетських містечках США з критикою надмірно жорстких законів копірайту, що дало поштовх до створення у Свартморському коледжі першого об'єднання «Студенти за вільну культуру» в рамках єдиного руху вільної культури. Рух вільної культури, прийнявши ідеали руху вільного програмного забезпечення, розширив їх за межі галузі програмного забезпечення на всі об'єкти культури та мистецькі роботи, виступаючи за вільне поширення і зміну творів у вигляді відкритого контенту за допомогою мережі Інтернет та інших засобів масової інформації. У 2001 році за підтримки Центру суспільного надбання (Center for the Public Domain) Л. Лессиг, Х. Абельсон і Е. Елдред заснували Creative Commons (CC) – некомерційну організацію, яка створила безкоштовні для використання типові договори – вільні і не вільні публічні ліцензії, за допомогою яких автори і правовласники можуть висловити свою волю і поширювати свої твори більш широко і вільно, а споживачі контенту легально і більш просто користуватися цими творами. Ліцензії Creative Commons знайшли вжиток у сфері культури, освіти, науки, застосовуються

урядовими і державними організаціями, музичними спільнотами, компаніями звукозапису, в т.ч. президентськими сайтами Росії, США, Вірменії, Болгарії, Мексики; Британською бібліотекою; ЮНЕСКО; Вікіпедією; інструментами для пошуку контенту Google, Yahoo; веб-браузером Mozilla Firefox; архівом мультимедіа-ресурсів YouTube та ін.

Слід зазначити, що альтернативний рух піддається активній критиці прихильниками копірайту, які називають ідеї Лессига комунізмом у сфері інтелектуальної власності та стверджують, що громадський резонанс, який створює рух вільної культури, руйнує галузь мистецтва і впливає на економічне зростання.

Висновки з даного дослідження. Зазначені проблеми у своїй сукупності призводять до все більшого знецінення економічних засад, на яких в епоху індустріалізму ґрунтувалась приватно-капіталістична власність. Вчені поступово усвідомлюють гостроту проблеми, що постає перед суспільством, відмовляються від застарілої, запозиченої з римського права, класичної доктрини права власності, яка трактує власність як цілковите панування особи над річчю, і доходять висновку про необхідність розуміння відносин власності як певних економічних угод, призначених стимулювати розвиток суспільного виробництва та сприяти зростанню рівня задоволення людських потреб. Відповідні тенденції свідчать про позитивну динаміку економічних досліджень категорії «власність» та зміну обличчя економічної науки в сучасному світі.

Література

1. Государственное управление собственностью (Административно-правовой аспект проблемы) / под. ред. Ю.М. Козлова. – М. : Изд-во Московского университета, 1983. – 470 с.
2. Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс] : навч. посіб. / за ред. С.М. Гончарова. – Рівне: НУВГП, 2008. – 264 с. // Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ekonomichnyj>. – Назва з екрана.
3. Honore A.M. Ownership // Oxford Essays in Jurisprudence. – Oxford, 1961.
4. Тагаров Б.Ж. Стадии становления информационной экономики [Электронный ресурс]. / Б.Ж.Тагаров. – Режим доступа: <http://www.infeconomy.ru/> сайт «Информационная экономика». – Название с экрана.
5. Економіко-правові проблеми в сфері інтелектуальної власності : монографія / [Орлюк О.П., Бутнік-Сіверський О.Б., Ревуцький С.Ф., Нежиборець В.І., Федченко Л.Ю. та ін.]; кер. авт. колективу, наук. ред. д.е.н., проф. Бутнік-Сіверський О.Б. – К. : ПП «Авокадо», 2006. – 380 с.
6. Пастухов О. Авторське право в Інтернеті / О. Пастухов; відп.редактор О. Підпригора. – К. : Вид. «Школа», 2004. – 142 с.
7. Захист прав інтелектуальної власності (досвід Сполучених штатів Америки) / за аг. ред. О. Святоцького, В. Дроб'язко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 368 с.
8. Сімсон О. Інвестиційні та інноваційні правовідносини: перспективи розвитку публічної та приватної сфер / О. Сімсон. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 416 с.